

ОДЕСЬКИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НАДУ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ

РЕФЕРАТ

ДЕМОГРАФІЧНИЙ ФАКТОР СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

*ВИКОНАВ
ЗДОБУВАЧ О.О.СКОПА*

ОДЕСА – 2014

ПЛАН

1. *Рівень досліджень демографічної динаміки в Україні*
2. *Аналіз стану та перспектив демографічної реальності*
3. *Першопричини виникнення системної економічної кризи*
4. *Аналіз сфер ідейної та політичної боротьби, що впливають на демографічний стан суспільства*
5. *Загрози демографії*
6. *Основна пускова причина демографії та її наслідки*
7. *Трактування демологічного терміну «якість населення»*
8. *Зв'язок депопуляції населення з демографічною ситуацією*
9. *Аналіз статистичного підходу до відтворення населення*
10. *Про популяцію *homo europaeus**
11. *Аналіз сучасної демографічної політики України*
12. *Методологічні аспекти оцінки життєвого потенціалу населення на регіональному рівні*
13. *Особливості демографічних процесів на регіональному рівні – на прикладі Одеської області*

1. Рівень досліджень демографічної динаміки в Україні

Рівень досліджень демографічної динаміки в Україні та її історичної періодизації значною мірою залежить від стану економічних досліджень. Йдеться про осмислення можливих сценаріїв виходу нашої країни з суспільно-економічної руїни та відповідних цим сценаріям можливих траєкторій демографічної динаміки. Це осмислення гальмується тим, що ні чинники, ні характер, ні шляхи – потенції подальшої еволюції сучасної суспільно-економічної руїни, ще не досліджені й не вивчаються з належною відповідальністю, неупередженістю та глибиною, внаслідок чого суспільно-економічна руїна редукується до так званої «системної економічної кризи», вихід з якої вбачають (принаймні, вбачали) у прискореній (буквально блискавичній) приватизації-прихватуванні державної власності та створення ринкового господарства за примітивними уявленнями про ринок фахівців з колишніх кафедр марксистської політичної економії.

Склалася така ситуація: усунути реальну причину безпрецедентно швидкого в історії мирного часу входження та перебування суспільства в економічному хаосі в умовах збереження існуючої політичної системи неможливо, оскільки це передбачає усунення від влади тих, хто фактично зруйнував старий державний механізм макроуправління господарською діяльністю в країні, а створити новий об'єктивно не може, оскільки це передбачає усунення їх від влади. Стара-нова «партія влади» об'єктивно не здатна стати суб'єктом формування нового макроекономічного механізму, тобто творцем такої політичної надбудови (демократичної політичної системи) яка б виконувала функцію ефективного інструмента становлення нового макроекономічного порядку – суспільних умов цивілізованої, соціально орієнтованої ринкової економіки. Тому треба якомога швидше позбавитися ілюзії стосовно наявності реальної можливості створити під існуючим тіншовим (політично непрозорим), недемократичним дахом щось економічно досить конструктивне та ефективне. Виходить, що вийти з цієї ситуації та подолати суспільно-економічну руїну можна лише в умовах завершення соціально-демократичних перетворень, створення реальної, а не декларованої політичної демократії, оскільки саме її наявність утворює те суспільне середовище, в якому тільки і може діяти макромеханізм сучасного, соціально орієнтованого ринкового господарства.

У зв'язку з цим не можна не звернути увагу на утопічність програм створення нового економічного механізму під непрозорим дахом сірої (недемократичної) політичної надбудови, оскільки нова макроекономічна структура не може формуватися в неадекватних її сутності політичних формах. Тому треба якомога швидше подолати ілюзію стосовно можливості побудувати макроструктуру системи сучасної (соціально орієнтованої) ринкової економіки в умовах недемократичного політичного устрою. Тобто не можна сподіватися на те, що макроструктура реальної, а не уявної економіки автономна по відношенню до політичної надбудови-структури суспільної життєдіяльності, що макроструктура сучасного (соціально-орієнто-

ваного) ринкового господарства може утворитися і розвиватися в недемократичному політичному середовищі. Макроструктуру будь-якого реально-го національного виробництва утворює економічна функція політичних відносин, економічна функція політичної влади в державі. Ілюзія стосовно автономії макроструктури (суспільної форми) економіки держави щодо її політичного устрою (її політичної форми) виникла і підтримується внаслідок того, що апарат державного управління (сукупний суб'єкт здійснення політичної влади) усіма засобами маніфестує своє служіння народу, бажає засвідчити відданість абстрактному закону або персоніфікованому гаранту додержання загальнообов'язкових правил поведінки громадян в економічній сфері, а ідеологи та теоретики «партії влади» всіляко пропагують ідею її служіння народу України. Тому вони ніколи не визнають той факт, що ця партія-корпорація існує для охорони владних інтересів своїх членів не лише у політиці, а й в економіці, що саме ці її інтереси є пріоритетними. Тому інтереси зомбованого електорату враховуються у діяльності цієї партії лише тією мірою, яка забезпечує збереження в політичній ситуації status quo. Це дає підстави для такого категоричного висновку: «партія влади» намагається здійснити те, що принципово неможливе, а саме зберегти монополію на політичну владу в країні і одночасно створювати автономний від цієї монополії суспільний механізм формування макровідносин сучасної ринкової економіки. Колективний мозок можновладців не може збагнути ту істину, що неможливо сумлінно виконувати функцію суб'єкта формування та розвитку сучасної (соціально орієнтованої) ринкової економіки й одночасно намагатись зберегти свою монополію на політичну владу в країні. Іншими словами, можна сказати так: не можна одночасно бути всесильним монополістом в політиці й цивілізовано поводитися в конкурентному економічному середовищі.

Немає сумнівів у тому, що «партія влади» (принаймні, її краща частина) дійсно хоче створити в країні сучасну ринкову економіку і тому докладає великих зусиль для досягнення цієї мети. Але ці зусилля марні: об'єктивно неможливо побудувати сучасну, досить ефективну ринкову економіку в недемократичному суспільстві. Історична трагедія нашого народу полягає в тому, що, як і при будівництві комунізму в колишньому СРСР, за здійснення ще однієї утопії – намагання створити ринковий економічний простір за допомогою використання командно-адміністративного ресурсу «партії влади» – розплачуються і ще довго розплачуватимуться «прості люди». Але якщо неможливо створити сучасну ринкову економіку у недемократичному суспільстві, то з цього випливає висновок про необхідність поступового усунення від політичного керма держави тих політичних сил, які не здатні бути основним суб'єктом необхідних суспільно-економічних перетворень. Шлях до цього один – продовження соціально-демократичних перетворень. Доки ці перетворення не будуть завершені, доти ми будемо тупцювати на місці, доти буде продовжуватися процес виживання-животіння більшості населення в умовах перманентної суспільно-економічної руїни. Оскільки ж цей процес не може тривати нескін-

ченно, остільки і та злагода-суспільний спокій, існуванням якого так пишається «партія влади» і так ним зловживає, безперечно, має закінчитись. Виходить, що доки буде зберігатися адміністративно-командний характер апарату державного управління макроекономікою, доки цей апарат фактично залишатиметься основною ланкою макромеханізму управління національним господарством, доти триватиме тотальна економічна криза та її безпосередній результат — суспільно-економічна руїна.

2. Аналіз стану та перспектив демографічної реальності

Немає підстав сумніватися в тому, що сучасна суспільно-економічна руїна не може продовжуватися довго і при здійсненні будь-якого сценарію подальшого початку реального виходу з хаосу (як другої стадії руїни) не закінчиться демографічним апокаліпсисом, тобто переходом до такого стану демографічної ситуації, який може вийти за межі вже відомих сучасним демографам історичних прецедентів деградації демореальності. Інакше кажучи/нас не залишає оптимізм щодо можливостей виходу з суспільно-економічної руїни та втрати демографічною кризою її сучасної гостроти. Цей демографічний оптимізм впливає з низки обставин, які ми в змозі усвідомити та осмислити як аргументи на користь впевненості в кращому демографічному майбутньому України.

Цей оптимізм живиться результатами намагань звільнитися від різноманітних крайнощів та обмежень в оцінках дійсного характеру того історичного періоду, протягом якого відбувається екстраординарна історична подія, яку ми вважаємо правильним називати «перенародженням» суспільного організму. Сучасникам цієї історичної події важко зрозуміти дійсний характер та досягнути масштаби й глибину того, що коїться. У результаті в суспільній думці циркулює безліч поглядів (іноді протилежних за змістом) щодо суті того, що відбувається і що породжує наслідки, які ставлять людину у надзвичайно скрутні життєві обставини, потребують докорінних змін її поведінки практично в усіх сферах життєдіяльності. Тому якщо приходить розуміння масштабу подій сучасниками, спостерігачами та дійовими особами (суб'єктами), якими нам судилося стати, то зникають найвні сподівання на швидкий вихід із ситуації, яка має місце в державі, зникають підстави для ілюзій стосовно можливості подолання суспільно-економічної руїни в такі терміни, які дозволять переважній більшості наших сучасників побачити результати виходу з цієї руїни та ще пожити у нормальних, цивілізованих умовах — без злиднів, криміналу, свавілля «правоохоронців» та бюрократів. Виходячи з цього, ми не робимо висновків про те, що втрата згаданих ілюзій та поширення невіри в обіцянки можновладців про очікувану ефективність здійснюваних ними програм у справі створення сучасної ринкової економіки, «введення» демократії та формування громадянського суспільства породжує лише песимізм стосовно характеру нашого майбутнього та соціальну апатію.

Шок, в якому перебували певні верстви людності нашої країни після

руйнації в ній «реального соціалізму» вже пройшов (принаймні проходить). Хоча деякі категорії людності країни ще перебувають у депресії, все ж більша її частина звільнилася від цього тягаря, тому відбувається повільне, але постійне підвищення загального тону життя (в тому числі громадсько-політичного) в нашому суспільстві. І саме це створює надійну основу для оптимістичного погляду у майбутнє. Вже маємо факти, які переконливо свідчать про те, що переважна більшість людності країни, позбавившись ілюзій стосовно швидкого виходу із суспільно-економічної руїни та надії на більш-менш вагомий допис від держави, почала виявляти такий рівень господарчої активності, подальший розвиток якої викликає впевненість у тому, що найгірше вже позаду, що ми впритул наблизилися до так званого критичного порогу в еволюції суспільно-економічної руїни, тобто до такого стану суспільно-економічного хаосу, коли вже сформувалися досить сталі центри концентрації потенцій подальшого розвитку і в результаті з'являються реальні передумови успішного виходу з суспільно-економічного хаосу (стадії падіння старого) та початку становлення нового суспільного організму.

3. Першопричини виникнення системної економічної кризи

На жаль, є вагомий підстави для підозри стосовно того, що певна частина «партії влади» та її напівкримінального активу не дуже прагне швидкого виходу зі стадії суспільно-економічного хаосу, оскільки ситуація невизначеності зберігає умови подальшого нелегітимного накопичення та «засвоєння» майна «в особливо великих розмірах» провідними діячами державного олімпу та близькими до них фігурами. Саме ця обставина обумовлює поширення за допомогою державних та одержавлених мас-медіа міфу про те, що начебто саме суспільна пасивність народу України є основним гальмом руху до демократії, громадянського суспільства та сучасної ринкової економіки, що саме цей історичний феномен заважає можновладцям здійснити запланований ними відносно швидкий та ефективний вихід з «системної економічної кризи». Творці та поширювачі цього міфу ігнорують той факт, що в суспільних умовах, створених для переважної більшості населення її колишніми та нинішніми можновладцями, люди продовжують виживати лише завдяки своїй досить високій господарчій активності як в легітимній, так і в нелегітимній сферах діяльності. Неонеменклатура воліє не помічати ту обставину, що тільки завдяки постійній та високій активності, виснажливій праці, люди продовжують годувати не лише себе та своїх дітей, а й створюють матеріальні умови для продовження існування можновладців, накопичення ними майна (не капіталів, бо для того, щоб приватизоване національне майно перетворити на капітал треба прикласти великі конструктивні зусилля, на які вони просто нездатні). І в цьому немає нічого дивного. Але дивує те, що є науковці, які роблять внесок в поширення згаданого міфу, виправдовують його існування.

Фактично всі більш-менш широко розповсюджені уявлення про ха-

ракти та суть поточної суспільно-економічної ситуації (і про відсутність чи наявність змін в ній на краще) мають певний сенс, кожна з цих думок відображає окремий аспект, компонент, сторону, фрагмент дійсності. Принципова їх особливість полягає в тому, що вони не дають відносно повної картини того, що відбувається і що має безліч великих та малих проявів, симптомів та потенцій. Це пояснюється насамперед тим, що ніяка індуктивно-емпірична спроба осягнути загальний характер унікальної для кожного індивіда корінної зміни умов його існування в суспільстві не здатна досить точно відобразити зміст та форму зміни загальних умов життєдіяльності всієї людної як супервеликої спільноти людей різного соціального, економічного, етнокультурного й демографічного статусу.

Нам здається зайвим доводити, що, наприклад, розуміння та оцінка сучасної суспільно-економічної ситуації в країні забезпеченим пенсіонером-колишнім членом партійно-державної номенклатури СРСР докорінно відрізняється від її розуміння фермером, який знає «що робити» в своєму господарстві, але не знає, як можна позбутися надмірної «уваги» до його діяльності з боку розбещених державних чиновників та крутих хлопців з кримінальних і напівкримінальних об'єднань.

4. Аналіз сфер ідейної та політичної боротьби, що впливають на демографічний стан суспільства

Позаяк немає нічого дивного в тому, що саме ставлення до того, що зараз відбувається в державі та здійснюється різними суспільними силами, є сферою гострої ідейної та політичної боротьби, ареною зіткнення не тільки конкуруючих за доступ до важелів державно-політичної та реальної економічної влади, а й по суті антагоністичних суспільних сил, тобто таких сил, які пропонують фактично взаємовиключаючі політичні програми виходу з поточної суспільно-економічної ситуації. І саме наявність цієї обставини виключає можливість створення та здійснення політичної програми виходу із стадії хаосу сучасної суспільно-економічної руїни, яка б задовольняла політичні вимоги (і політичні амбіції) всіх існуючих і більш-менш активних політичних сил. Тому жодна досить ефективна (для умов, в яких ми перебуваємо зараз) програма виходу з поточної суспільно-економічної ситуації-хаосу (за бажання її можна характеризувати як стан суспільного миру або злагоди) не може задовольняти політичні інтереси всіх через це існує «об'єктивна» причина того, що «всі незадоволені всім», і водночас ніхто не має сили та волі для того, щоб стати порушником «суспільного спокою», подолати ту політичну рівновагу, яка є макрофактором консервації-сталості поточного суспільно-економічного застою,» оскільки не створює умови (в першу чергу юридичні та організаційні) для концентрації суспільної активності на створенні нового механізму суспільно-економічного розвитку. На цю обставину звертаємо особливу увагу, оскільки, як вже згадувалось, зараз поширена думка про те, що начебто сучасний суспільно-економічний застій значною мірою є результатом політич-

ної і взагалі суспільно-економічної пасивності «народу», який начебто не виявляє необхідної для здійснення суспільно-економічної трансформації активності, перебуває в стані соціальної летаргії, що начебто «партія влади» як оновлена (перебудована) іпостась «керівної та направляючої сили» колишньої УРСР разом зі своїм активом буквально силоміць тягне за собою у світле ринкове майбутнє інертну людську масу країни. На щастя, ця думка не відповідає дійсності: якщо було б інакше, то можновладці не могли б так довго існувати в умовах, коли «народ мовчить», а «політична активність» у вигляді переважно політиканства має місце лише «в коридорах влади», обмежується простором державно-політичної надбудови. Наш оптимізм надихає також той фундаментальний факт, про зміст цього можна довго розмірковувати, але його суть зводиться до банальної констатації того, що «не все залежить від начальства та від політики».

У механізмі функціонування соціального життя діють такі глибокі механізми його збереження та відтворення, зруйнувати які не в змозі ніякі суспільні сили. Йдеться про те, що живому притаманна «об'єктивна логіка» самозбереження, правил якої людина змушена дотримуватися доти, доки вона залишається людиною, і яку вона не здатна змінити. Історія дає безліч прикладів того, що «життя продовжується», незважаючи на дію великих і малих, короткочасних та довготривалих (практично постійних) факторів протидії великої стихії життя людського роду. Тому маємо критично ставитися до песимізму стосовно нашого майбутнього і брати до уваги різні пророкування есхатологічного змісту в тому плані, що вони завжди висловлювали свідоме чи несвідоме несприйняття сучасності радикально налаштованими верствами людності та цілком зрозумілі їх сподівання.

5. Загрози демографії

Оптимізм стосовно демографічного майбутнього України не дозволяє нам кваліфікувати сучасну кризу демореальності (незважаючи на всю її гостроту) як демографічну катастрофу, тобто таку демографічну ситуацію, подальше збереження якої ставить під реальну загрозу саме існування людності нашої країни, принаймні, створює потенцію безповоротної втрати нею якихось життєво важливих та цінних властивостей (наприклад, такої властивості, як здатність до збереження історично досягнутої якості, формування сталого самовідтворення, тобто здатність до подолання в певній перспективі депопуляції і т. ін.). Цим наша точка зору на характер поточної кризи демореальності в Україні суттєвим чином відрізняється від думок про характер в певному плані схожої демографічної ситуації в Росії. Маємо на увазі перш за все заяву московського науковця І. О. Гундарева про те, що «головною причиною демографічної катастрофи в Росії є хибна ідеологія ліберальних реформ». Тлумачення демографічної кризи в Росії як демографічної катастрофи не дуже узгоджується з розумінням її основної причини та занадто оптимістичним баченням можливості скорого виходу з цієї катастрофи: якщо йдеться про демографічну катастрофу, то не-

зрозуміло, виходячи з яких підстав робиться заява про «...наявність в Росії ефективних механізмів та достатніх ресурсів для швидкого подолання демографічної катастрофи та виходу на траєкторію розвитку, яка випереджає Захід». Лише загальний утопічний характер мислення створює такі аргументи демографічного оптимізму, які дозволяють робити й публічно оголошувати фантастичні для професійного демографа висновки на кшталт того, що «подолання депопуляції в Росії можливе за 3-4 роки завдяки позаекономічним регуляторам, які мають морально-емоційну природу». Навіть якимось незручно нагадувати банальну істину про те, що потенціал депопуляції (зокрема, зниження народжуваності до рівня, в результаті якого суттєвим чином трансформується віковий склад реального населення) накопичується десятиліттями, і на його ліквідацію потрібні також десятиліття. Тому лише дилетант може сподіватись на використання міфічних «уроки історичного ідеалізму», які начебто дають впевненість у тому, що якщо «ідея переходу від лібералізму до постлібералістичного етапу реформи, оволодівши масами, зможе перетворитися на матеріальну силу, створюючу та оздоровчу», і стати реальним фактором надзвичайного підвищення дітородної активності людей, внаслідок чого може швидко та суттєвим чином змінитися віковий склад населення. Таке демографічне диво може статися лише в уяві екзальтованого історичного ідеаліста. Тому, ігноруючи численні недоречності, які містяться на сторінках згаданої брошури, і не заглиблюючись в пошуки причин дуже тенденційного підбору та аналізу фактів, які утворили не дуже міцну емпіричну базу для дискусійних висновків щодо походження та шляхів виходу Росії з демографічної катастрофи, звернімо увагу лише на основний висновок І. О. Гундарева, а саме висновок про те, що «головною причиною демографічної катастрофи в Росії є духовне неблагополуччя: зростання розлюченості та безвихідності, втрата сенсу життя». До цього висновку маємо повернути увагу тому, що він є наочною ілюстрацією поширеної в радянській та пострадянській науці ситуації, коли суспільствознавці (в тому числі демографи) виявляються нездатними зафіксувати досить чітку різницю між бажаним та реальним. Саме цю ваду занадто політично заангажованого мислення наочно продемонстрував «лікар-філософ, фахівець з епідеміології, демографії та профілактичної медицини» І. О. Гундаров. Впевнений у тому, що народу Росії притаманна унікально «висока духовна організація», він вважає, що саме ця специфіка росіян викликала таку їх надзвичайно сильну («драматичну») демографічну реакцію «на моральне насильство». Відповідно і надію на швидкий вихід з демографічної катастрофи він пов'язує з наявністю «високої духовної організації», яка на його думку утворює такі унікально великі «духовні та ідеологічні резерви відродження», використання яких дозволить не лише подолати демографічну катастрофу, а й досягти «цілком реальної» мети — «забезпечити велич Росії як лідера у сфері якості життя».

Закінчуючи екскурс у сферу соціально-демографічної утопії, маємо все ж ще раз наголосити на тому, що нічого історично унікального не виявилось ні в самій демографічній катастрофі в Росії, ні в її причинах-

факторах: надзвичайно гостру, тривалу та руйнівну демографічну кризу як в Росії, так і в Україні не можна характеризувати як результат дії лише «духовної кризи» («духовної катастрофи»), хоча вона дійсно була і триває (принаймні, стосовно духовності деяких досить великих і впливових верств населення). При бажанні можна навести чимало аргументів на користь висновку про те, що «духовна криза» у будь-якому її розумінні не була головною причиною перебігу демографічної кризи в такій надзвичайно гострій формі. Мабуть, треба перебувати у занадто високих сферах «історичного ідеалізму», щоб не побачити ту земну істину, що нинішній стан духовної сфери переважної більшості людей як в Росії, так і в Україні не можна характеризувати як стан гострого «духовного неблагополуччя», поширення «негативної духовності». «Демографічна деградація» Росії викликана «не духовним неблагополуччям, а крахом економіки «зрілого соціалізму».

6. Основна пускова причина демографії та її наслідки

Основна пускова причина демографії – як підвищення рівня смертності (появи надсмертності), так і зниження рівня народжуваності – перебуває не в психічній або духовній, а в матеріальній сфері, стан якої перестав задовольняти звичайні й невідкладні людські потреби в нормальному харчуванні, відпочинку, взагалі, в нормальних умовах людського життя. Такий висновок аж ніяк не можна трактувати як свідчення певної недооцінки або навіть ігнорування значення стану психіки та духу середнього індивіда в дії механізму його «демографічної» поведінки. Йдеться про те, що «демографічна» поведінка людей, які живуть у матеріальних умовах (в зовнішньому для їх самості середовищі), не є випадковою стосовно цих умов, а необхідним чином відповідає їх сутності (їх загальному характеру та еволюції). Тому більш реалістичною можна вважати гіпотезу про те, що надзвичайно гостра демографічна криза («демографічна катастрофа»), про яку тут йдеться, є емерджентною властивістю, емерджентним наслідком системи умов життя переважної більшості людей в період руйнації старого історичного типу суспільства та створення на його руїнах (з його руїн) суспільства нового історичного типу. Тому більш точно, як вже зазначалось, цей період можна називати періодом «перенародження» суспільного організму, якщо враховувати ту обставину, що зміна історичних типів суспільства є зміною історичної форми життєдіяльності вселюдності (народонаселення). Вселюдність, як матерія-носії суспільного життя продовжує, існувати в цей період, змінюючи свою структуру, більш того, вона стає сукупним суб'єктом процесу перенародження суспільного організму, тобто суб'єктом процесів як «смерті»-втрати старих історичних форм своєї життєдіяльності, так і «народження»-надбання нових форм.

Дослідження механізму демографічної кризи не може відбуватись без пізнання співвідношення якості і кількості населення. Збереження конкретно-історичної якості певного населення не лише відносно незалежне від

зміни його кількості, але взагалі неможливе без цих змін (принаймні, коли йдеться про збереження якості населення, яке існує у сучасному світі). Побудова моделі відтворення населення як такого руху (способу існування) демографічної «матерії», здійснення якого забезпечує збереження у певному історичному просторі та часі єдності якості та кількості (міри) конкретного населення, потребує уточнення того, що позначають терміни «якість» та «кількість» в демологічному контексті, в якому зміст відповідних понять не тотожний їх демостатистичному змістові.

7. Тракткування демологічного терміну «якість населення»

Демологічний термін «якість населення» характеризує населення не як сукупність індивідів, а як систему спільнот, у складі яких ці індивіди перебувають. Тому коли говорять про здоров'я населення, то фактично йдеться про здоров'я індивідів («середнього індивіда»), а не населення як надіндивідуального утворення, тобто такого утворення, яке не має свого власного тіла-організму та психіки, стан яких можна було б характеризувати певними показниками здоров'я та іншими властивостями індивіда. Тому коли йдеться про збереження міри населення як сукупності індивідів, то мається на увазі збереження єдності якості середнього (абстрактного) індивіда та кількості-чисельності відповідної сукупності конкретних індивідів. Інша ситуація має місце, коли йдеться про збереження міри населення народонаселення) як сукупності спільнот, з яких складається конкретно-історична людність (вселюдність). У цьому випадку фіксація якості населення не така вже проста справа, як це здається з першого погляду. Оскільки йдеться про якість населення як ансамблю хоча б «основних» спільнот, з яких це населення складається, то відразу виникає питання про те, у якому відношенні знаходиться якість кожної окремої спільноти до загальної якості всього населення.

Дослідження динаміки якості як всього населення, так і основних його частин набуває особливої актуальності в сучасному світі, в якому актуальна та потенційна депопуляція, як вже зазначалось, перестала бути надзвичайним феноменом демореальності. Це пояснюється тим, що існування депопуляції не є достатнім свідченням відсутності відтворення населення як механізму та процесу збереження міри населення, тобто збереження певної єдності його якості й кількості. Навіть коли йдеться про депопуляцію в населенні як сукупності індивідів, то й у цьому випадку депопуляція сумісна з відтворенням населення, якщо збереження міри певної людності характеризується підвищенням-розвитком якості цієї людності за рахунок необхідного зниження-зменшення її кількості (чисельності).

Аналітичні потенції використання в дослідженні сучасної демореальності демологічної моделі відтворення населення як процесу і механізму збереження єдності його якості та кількості (міри) можуть бути розширені при використанні інших вже відомих демологічних моделей. Є, наприклад, підстави сподіватися, що нові аналітичні можливості осмислення демореа-

льності створює використання моделі механізму збереження «демографічної рівноваги», сталості нормальної демореальності у вигляді кібернетичної системи «демографічного гомеостазису». На жаль, відома спроба застосування в демологічному аналізі моделі «демографічного гомеостазису» не була досить плідною, оскільки ґрунтувалася на непродуктивному розумінні будови «демографічного гомеостазису» як компонента збереження відтворення населення. Використання моделі «демографічного гомеостазису» в тому вигляді, який був запропонований прихильником редуцції субстрату демографічної системи до сукупності індивідів, породило лише питання стосовно принципової будови механізму «демографічного гомеостазису» і не дало на них відповідей.

Якщо спробувати вийти за межі демоемпіричного дослідження явищ демореальності, тобто тих феноменів, сукупність яких позначається терміном «демографічна ситуація», а також перейти від дослідження демостатистичної іпостасі відтворення населення до його осмислення як моделі збереження в системі певного суспільного організму єдності досягнутої історично їякості та кількості (міри) його людського субстрату (населення), то слід констатувати, що емпіричний факт наявності депопуляції сам по собі не є свідченням кризи демореальності та відсутності відтворення населення в демологічному розумінні цього демографічного феномена. Тому, мабуть, не випадково демографи з економічно розвинутих країн, в яких спостерігається депопуляція, не розглядають її як прояв демографічної кризи та відсутності відтворення населення взагалі, тобто як відсутності «одного з головних процесів відтворення суспільства», оскільки зміст терміну «депопуляція» вони ототожнюють з таким режимом відтворення населення, яке має місце, але є звуженим. Тобто в загальній свідомості сучасних демографів розвинутих країн Заходу депопуляція не ототожнюється з «демографічною ситуацією», де і коли населення не відтворюється. Тому їх відношення до депопуляції загалом досить спокійне, принаймні, вони не схильні драматизувати депопуляційну ситуацію в своїх країнах і не трактують її як кризову, тобто як таку, що створює серйозну загрозу суспільному життю, усунення якої потребує проголошення надзвичайного «демографічного стану» для мобілізації відповідних сил на боротьбу з цим демографічним лихом.

Інший характер має депопуляційна ситуація в Україні, Росії та деяких інших країнах, розташованих на теренах колишнього СРСР. Вона супроводжується значним погіршенням якості населення, яке має корені в нашому недалекому минулому. Слід зазначити, що криза демореальності в цих країнах розпочалася навіть не з депопуляції (потенційної, а потім актуальної), а з руйнації механізму розширеного відтворення творчого потенціалу населення, тобто зі зниження якості населення внаслідок довготривалого панування тоталітарного режиму. Тому є підстави твердити, що саме більшовицький тоталітаризм (тобто політичний чинник) став витокom кризи демореальності, оскільки саме він створив умови, в яких оновлення населення не супроводжувалося зростанням його творчого потенціалу. Сво-

єю чергою гальмування процесу підвищення творчого потенціалу населення, його соціально-економічної якості стало гальмом розвитку НТР з відповідними негативними наслідками в сфері господарчої діяльності. «Реальний соціалізм» програв змагання з «реальним капіталізмом» не тому, що у цьому змаганні ринкова економіка виявилася більш ефективною у порівнянні з плановою економікою, а тому, що в політичних умовах тоталітаризму не відтворювався творчий потенціал населення — та його якість, без достатнього розвитку якої відповідне населення не може ефективно виконувати функції суб'єкта перманентної науково-технічної революції.

До того ж, «на відміну від західноєвропейських країн в Україні спостерігається безпрецедентне скорочення середньої тривалості життя населення внаслідок погіршення його здоров'я, що свідчить про демографічну кризу». Але, не враховуючи зниження якості населення (а не середнього індивіда), навряд чи можна робити висновок про наявність демографічної кризи (по суті, ситуації відсутності відтворення населення, якщо саме цей феномен вважається предметом сучасної демографії) на основі констатації наявності депопуляції та таких явищ, як зниження середньої тривалості життя людей та погіршення їх здоров'я в одному з багатьох періодів «жнив скорботи» історичного буття населення українських теренів, який характеризується станом «виживання українського народу» в час становлення власної демократичної держави та «сучасного національного виробництва». Тут не йдеться про те, щоб за допомогою ідеологізованої «наукової» казуїстики поставити під сумнів побоювання фахівців стосовно характеру поточної демографічної ситуації та негативності її впливу на перспективу санації життя людей в державно-суспільному організмі України. Йдеться про те, щоб зрозуміти «депопуляційну ситуацію» в нашій країні як ситуацію конкретно-історичну, як результат взаємодії чинників різної спрямованості, різного походження та знаходження, нарешті, різного часу дії (тобто таких, що вже перестали діяти, що продовжують діяти, що почнуть діяти на повну силу тільки в майбутньому). Зрозуміло, що таке бажання не може бути здійснено «тут і зараз», воно може бути виконане лише в процесі важкої та тривалої роботи всієї спільноти демографів нашої країни. Йдеться про необхідність виваженого, відповідального підходу до висновків, які робляться в процесі суто емпіричного вивчення явищ поточної депопуляційної ситуації, про необхідність розуміння того, що дослідження цієї ситуації тільки починаються і що потрібно уникати упереджених, передчасних і занадто категоричних суджень стосовно оцінок різних аспектів, компонентів і фрагментів (часових, територіальних і структурних) сучасної демореальності в Україні, в тому числі і такого феномена як депопуляція.

8. Зв'язок депопуляції населення з демографічною ситуацією

По-перше, нагадаємо про те, що депопуляція, тобто природне зменшення загальної чисельності населення як сукупності мешканців певної території, взагалі не може трактуватись як екстраординарна подія в демо-

графічній історії людства. Здійснені реконструкції вірогідно-правдоподібної динаміки чисельності населення всього світу та різних його регіонів (і навіть деяких країн) досить переконливо свідчать про те, що протягом тривалого часу чисельність населення зростала дуже повільно і таким чином, що періоди невеликого, але більш-менш сталого «демографічного росту» переривалися депопуляціями, іноді дуже довготривалими, просто «хронічними», як це, наприклад, мало місце у тубільців Мексики в XVI-XVII ст. Лише після того, як у XIX ст. почалось швидке зниження рівня смертності, постійна загроза депопуляції зникла, принаймні в країнах з сучасною економікою. У результаті почала поширюватися уява про те, що депопуляція як звична подія минулої демографічної історії вже не загрожує сталому демографічному розвитку сучасного людства, перетворилася на демографічний релікт, що вона загрожує лише тим країнам, в яких ще зберігаються елементи так званого «традиційного (інтенсивного) типу відтворення населення». Але депопуляція поступово знову стала звичним компонентом сучасної демографічної динаміки. Тенденція до депопуляції досить чітко простежується майже в усіх високорозвинених в економічному відношенні країнах світу, в яких вже закінчився демографічний перехід, і вони одержали кінцевий результат цього переходу – демографічну стабілізацію. У тих же регіонах світу, в яких демографічний перехід ще не закінчився і де рівень народжуваності залишається відносно високим, можливість депопуляції зберігається, а іноді на якийсь час стає навіть дійсністю (внаслідок епідемій та військових дій).

По-друге, не можна не враховувати ту обставину, що депопуляція є феноменом природного руху не лише всього населення, але також його не елементарних складових частин. Наприклад, часи запеклих і тривалих війн завжди супроводжувались депопуляцією чоловічої частини населення. Але тут варто звернути увагу не на цей вид депопуляції, яка загалом має епізодичний характер і звичайно не триває довго в своїй активно-інтенсивній формі, а на депопуляцію, яка може відбуватися на мезорівні відтворення населення, на рівні його подовженого існування у вигляді суперспільнот (субнаселень). На жаль, цей вид депопуляції ще не став предметом спеціальних соціально-демографічних досліджень, хоча є вагомими підстави вважати, що поява сталої мезодепопуляції в суспільному організмі, людський субстрат якого загалом відтворюється, свідчить про те, що відповідний суспільний організм у своєму розвитку досяг такого віку, коли визріває потенція його «перенародження» у новий суспільний організм. Наприклад, є підстави вважати, що демографічною особливістю нормально-історичного, еволюційного шляху «омолодження» або навіть «перенародження» старих суспільних організмів в нові (молоді) суспільні організми є те, що у зрілих суспільних організаціях відбувається депопуляція історично і морально «зношених» суспільних верств і класів при одночасному розширеному відтворенні історично перспективних верств і класів.

По-третє, не існує якоїсь однієї незмінної причини виникнення депопуляції в різних суспільних організаціях. Поява депопуляції завжди викли-

кається дією специфічного ансамблю конкретно-історичних факторів, а її вплив на інші феномени суспільного життя також не буває однаковим. Тому важко сподіватись на створення такої загальної теорії або концепції депопуляції, яка б дозволяла за допомогою дедукції одержувати знання про механізм виникнення депопуляції в конкретних умовах буття певного суспільного організму і відповідно робити однозначні висновки. Кожний факт виникнення депопуляції стає не лише проблемою практики суспільно-політичного життя, а й науковою проблемою, оскільки ставить перед демографами (і не лише перед ними) питання, на які вони не здатні, так би мовити, негайно, оперативно дати відповіді і тому не можуть забезпечити наукову підтримку діям, спрямованим на усунення факторів депопуляції. Вся відома історія «боротьби» з депопуляцією за допомогою «активізації» демополітики свідчить про те, що відповідні дії не дали очікуваного ефекту: в жодній країні депопуляційна ситуація (актуальна або потенційна) не була усунена за допомогою цілеспрямованих акцій демополітики, бажані зрушення в демореальності країн з депопуляційною ситуацією відбулися самі по собі, завдяки дії механізмів суспільного життя, які ще не стали предметом демологічного осмислення. Демографи мусять, нарешті, подивитися правді в очі. А ця правда полягає не лише у невідповідності вимогам часу існуючого демографічного знання, яке залишається поверхневим і фрагментарним, але ще й у тому, що в ньому не створений запас фундаментальних демографічних ідей, розроблення яких відкрило б перспективу поглиблення демологічного мислення, посилення його змістовно-предметної теоретизації як шляху сходження від абстрактного до конкретного в пізнанні депопуляції як феномена демореальності, тобто тотальності демографічного в суспільному житті, всього того, що утворює предмет демологічно спрямованого мислення не лише в сучасній дисциплінарній демографії, а й в усій гуманістичній науці про суспільне життя.

Насамперед треба вийти за межі суто статистичного бачення депопуляції як порушення «балансування народжуваності та смертності на рівні популяції», тобто як «від'ємного сальдо» природного руху населення. В демології депопуляція має осмислюватись як феномен, який характеризує не масовий процес «випадкових, поодиноких подій — народжень та смертей» (що утворює предмет демостатистичного вивчення), а закономірний результат-наслідок дії певного ансамблю чинників, які виникли та існують закономірно-необхідно, а не несподівано-випадково. Тому причину виникнення депопуляції демолог шукає не на поверхні суспільного життя, не в масі «демографічних» поведінок індивідів, які входять до складу «депопулюючого» населення, а в нетрях механізму суспільного життя, конкретніше, в тій специфіці функціонування цього «механізму-організму», наявність якої викликає зменшення чисельності елементарних носіїв-об'єктів цього життя. Треба ще раз підкреслити, що депопуляція є феноменом, який характеризує макро-, а не мікрорівень демореальності, тому «деталі» механізму депопуляції утворюють складові макрорівня демореальності, а не складові «демографічної» поведінки індивідів. Тому проблема депопуляції

є проблемою суспільного життя, а не «демографічних» історій маси індивідів. На цю обставину варто звернути особливу увагу через те, що ключ до вирішення проблеми депопуляції треба шукати не в особливостях психіки, ментальності та свідомості індивідів, а в об'єктивному механізмі суспільного життя, оскільки саме конкретно-історична специфіка функціонування цього механізму обумовлює депопуляційний характер масової «демографічної» поведінки індивідів, які входять до складу населення, чисельність якого зменшується внаслідок депопуляції.

9. Аналіз статистичного підходу до відтворення населення

Тому статистичний підхід до відтворення населення, тобто його отожднення з процесом, який утворює «маса випадкових, поодиноких подій – народжень і смертей», не є тим підходом, який відкриває перспективу осмислення об'єктивного механізму депопуляції: зв'язок між масою випадків народжень і смертей індивідів не є тим демографічним явищем, в якому маніфестується якийсь більш-менш глибокий зміст депопуляції, не кажучи про її сутність, у тому числі демографічну. Дійсно, неможливо знайти якийсь демографічний зміст депопуляції у зв'язку між народженням і смертю окремого індивіда. Така незмістовна в демографічному плані ситуація зберігається і тоді, коли маємо справу не з окремими зв'язками народжень і смертей індивідів, а зі зв'язком (зв'язками) сукупності (сукупностей) народжень із сукупністю смертей. Фіксуючи наявність від'ємного сальдо при-родного руху людності, ми констатуємо наявність депопуляції як демостатистичного факту-феномена перевищення чисельності померлих над чисельністю народжених. Сам по собі цей факт не дає змоги перейти до осмислення депопуляції як демографічного явища, як маніфестації стану демореальності, наявності або відсутності у неї властивості відтворювати населення: перевищення чисельності померлих над чисельністю народжених констатує статистично спостережуваний результат депопуляції, а не її саму як подію демографічної історії певної людності.

Перспектива переходу від фіксування результатів депопуляції до її осмислення як механізму та процесу одержання відповідних результатів у межах сучасної дисциплінарної демографії відкривається лише тоді, коли явно чи неявно починають мислити її предмет у вигляді демографічної системи. Наприклад, якщо вважається, що сучасна дисциплінарна демографія має своїм предметом відтворення населення, то цей предмет має бути осмислений у вигляді системи. На жаль, попри претензійні декларації про успіхи системного осмислення предмета існуючої демографії мета «демографічного розуміння відтворювального процесу» ще не досягнута.

Є підстави для висновку, що змінами своєї кількості (чисельності) населення як сукупність індивідів «приспосовується» до змін свого зовнішнього та найближчого внутрішнього (сімейного) соціального середовища. Природно, відтворення населення як демографічна система може реагувати на зміни свого середовища з певним лагом. Але факт залишається фак-

том: у певних межах механізм відтворення населення як сукупності індивідів можна ототожнювати з механізмом пристосування до зміни зовнішніх суспільно-історичних і природних умов «демографічної» поведінки індивідів і насамперед, дітородної поведінки), або з механізмом славнозвісної «обумовленості» явищ відтворення населення суспільно-історичними феноменами. Наприклад, є підстави вважати, що сучасне населення України реагує на існуючу суспільно-економічну руїну зниженням своєї дітородної активності, що на макрорівні демореальності проявляється у посиленні депопуляції. І якщо б зменшення середньої чисельності дітей у пересічній сім'ї дозволяло їй покращувати якість життя своїх членів (збільшувати вільний час, покращувати харчування, житлові умови та ін.), підвищувати їх якість (зміцнювати здоров'я, підвищувати рівень освіти), то в такому випадку можна було б твердити, що депопуляція у відповідному населенні не супроводжується відсутністю його відтворення, оскільки конкретно-історична міра населення зберігається за рахунок того, що зменшення його чисельності компенсується підвищенням його якості. На макрорівні демореальності така ситуація характеризується наявністю депопуляції як засобом економії на демографічних інвестиціях.

В умовах сучасної суспільно-економічної руїни в Україні та припинення в ній відтворення населення посилення депопуляції свідчить про те, що зменшення числа дітей в сім'ях перетворилося на надзвичайний засіб гальмування погіршення умов життя шлюбних пар, що жорстке лімітування чисельності дітей в сім'ї (і в певних умовах навіть відмова від їх народження взагалі) стало звичайною ознакою свідомої («раціональної») дітородної поведінки переважної більшості сімей, які мають здатність народжувати здорових дітей. На цю обставину треба звернути особливу увагу тому, що така дітородна поведінка не тільки матиме наслідком досить тривале збереження депопуляції в країні (у нас немає підстав сподіватися на те, що дітородна поведінка переважної більшості сімей може швидко і суттєво змінитися), але також сприятиме накопиченню її потенціалу, оскільки в демографічній надбудові формуються такі міцні й довготривалі стереотипи оптимальності «сучасної» дітородної поведінки шлюбної пари, які створюють реальну загрозу не лише майбутньому природному приросту, не лише збереженню у майбутньому на «пристойному» рівні чисельності населення України (на рівні хоча б 30-35 млн. чол.), але й його досягнутій досить високій суспільно-історичній якості (рівня освіти та загальної культури).

Депопуляція як засіб гальмування процесу зниження рівня життя членів існуючих шлюбно-сімейних утворень одночасно погіршує демографічні передумови для підвищення рівня життя в перспективі, оскільки є фактором зменшення трудового потенціалу країни в тому майбутньому, соціально-демографічна специфіка якого вже зараз може бути досить точно визначена на основі відповідних демографічних розрахунків. Виходить, що за роки потенційної та актуальної (емпірично спостережуваної) депопуляції ми не лише значною мірою втратили потенціал накопичення «демографічного капіталу» нашої країни, але й почали втрачати той «постійний» демографічний

капітал, без збереження якого на певному рівні неможливе накопичення матеріальних ресурсів, які забезпечують підвищення якості поколінь носіїв трудового потенціалу, які йдуть на зміну працюючим зараз.

У цьому зв'язку маємо нагадати про те, що за допомогою докорінної зміни характеру міграційних зв'язків з іншими країнами (створення ситуації, коли імміграція за розміром перевищить еміграцію, і відповідне сальдо стане досить великим) депопуляцію взагалі неможливо припинити (принаймні, у близькій історичній перспективі). Навіть коли наша країна подолає суспільно-економічну руїну, коли почнеться нормальний суспільно-економічний розвиток і коли нарешті будуть досягнуті «пристойні» для сучасного світу рівень та якість життя, то і в цьому випадку не варто покладати великі надії на те, що посилення імміграції може відіграти досить велику однозначно позитивну роль у припиненні депопуляції. Досвід, деяких високорозвинених країнах світу переконливо свідчить, що сучасна імміграція не виправдовує сподівань на те, що вона стане досить впливовим чинником санації демореальності в цих країнах. Рано чи пізно стане явним той факт, що імміграція, певною мірою компенсуючи вплив депопуляції на формування чисельності населення, одночасно створює потенціал суспільно-демографічних проблем у майбутньому.

Зрозуміло, що коли закінчиться сучасна суспільно-економічна руїна з України, то рано чи пізно має актуалізуватися в практичному демополітичному плані проблема припинення депопуляції. І незалежно від того, як ця проблема буде вирішуватися, за допомогою яких інструментів активної демополітики, на весь зріст постане питання про дефіцит фінансових ресурсів, які можуть бути витрачені державою на активізацію дітородної активності людності, оскільки вже наявний досвід «стимулювання народжуваності» в економічно розвинених країнах свідчить, що ця демополітична акція дорого коштує і не дуже ефективна в умовах суспільства споживачів.

Спроби приборкання депопуляції в Україні здійснюватимуться в несприятливих для демографічного розвитку умовах, оскільки величезні кошти мають бути спрямовані на капітальні вкладення в економіку, житлове будівництво та санацію навколишнього середовища. Тому проблема подолання депопуляції була, є і надовго залишиться проблемою вибору (якщо йдеться про політику держави) напряму концентрації відповідних зусиль: або на «боротьбі» з депопуляцією, або на підвищенні загальної якості відтворюваної людності (насамперед, її економічної якості, тобто якості її сукупного трудового потенціалу). Інакше кажучи, не можна не враховувати, що концентрація демополітичних зусиль, спрямованих на подолання (принаймні, пом'якшення) депопуляції об'єктивно потребує послаблення зусиль, мета яких полягає в збереженні вже досягнутих темпів підвищення якості людності (показників соціально-економічного прогресу в пануючому; в наш час його розумінні).

10. Про популяцію *homo economicus*

В економічно розвинених країнах західної цивілізації цей вибір загалом (явно чи неявно) зроблений на користь збереження досягнутих темпів розвитку якості людності як виробника та споживача матеріальних благ, як «популяції» *homo economicus*. Такий вибір не означає, що владні структури цих країн відмовилися від запровадженого в свій час «стимулювання народжуваності» за допомогою надання досить великих (відносно стандартів споживання в менш розвинутих країнах) сімейних надбавок і допомог відповідні виплати продовжуються, але їх існуючий розмір вже не здатний стимулювати підвищення середнього рівня дітородної активності людності; ці виплати реально виконують функцію не стимулятора народжуваності, а гальма її подальшого зниження, оскільки певною мірою компенсують витрати людей з відносно низькими заробітками на утримання дітей. Але основні державні інвестиційні ресурси згаданих країн спрямовані на збереження досягнутих темпів соціально-економічного розвитку, надання йому відносно сталої форми. Наслідки ж депопуляції намагаються по можливості елімінувати за допомогою результатів стимулювання певної імміграції як не тільки більш економічного (у порівнянні з стимулюванням народжуваності) засобу компенсації втрат від занадто низького рівня народжуваності, але і як засобу економії на витратах, пов'язаних з відтворенням робочої сили високої кваліфікації в межах самої країни.

11. Аналіз сучасної демографічної політики України

На жаль, є підстави для висновку, що сучасну демополітику нашої держави не можна характеризувати як навіть мінімально активну, тобто як таку, що використовує наявні можливості доцільного впливу на демореальність в Україні. Навіть якщо погодитися з тим, що у нас зараз немає матеріальних ресурсів для здійснення якихось ефективних дій, спрямованих на гальмування процесу накопичення потенціалу депопуляції, то це ніяк не виправдовує демополітичну пасивність взагалі. Не можна, наприклад, не помітити той факт, що міграційна політика держави здійснюється несистемно, не перетворилася на інструмент помітного впливу на міграції, не стала необхідним компонентом захисту стратегічних національних інтересів у сфері сучасної демореальності України. Але головне те, що немає ознак подолання традиційного, вузького розуміння змісту відтворення населення та відповідного тлумачення демографічної політики як політики, яка має здійснювати певний вплив на механізми та процеси лише природного руху населення. У результаті зберігається архаїчне тлумачення демополітики як активності держави в окремій сфері суспільного життя, тобто як такої політичної активності, яка здійснюється поруч з іншими проявами політичної активності держави, наприклад, у сфері економіки або культури.

Неправильне розуміння сутності справді ефективної демополітики призводить до нераціональних і недалекоглядних у демографічному (у то-

му числі в етнодемографічному й етнологічному) плані дій владних структур. Основною перешкодою реалізації вкрай актуальних заходів демополітики, зокрема, організації демографічної експертизи є, на наш погляд, по-перше, панування на всіх рівнях управління демографічної безграмотності й безкультур'я, по-друге, нерозвиненість, навіть серед професійних демографів демологічного мислення, зокрема, за допомогою використання демологічних моделей. Саме це породжує ситуацію, коли вся увага зосереджується на результатах вивчення поточного перебігу демографічної ситуації як сукупності емпірично зафіксованих реалій-феноменів та їх змін внаслідок дії ендогенних демографічних чинників і фактично не осмислюється динаміка сутностей макродемореальності, тобто всього того, що стає предметом демотеоретичного мислення лише у випадку, коли використовуються демологічні моделі-інструменти фіксації будови макродемореальності як системи. Тому не треба думати, що лише органи управління винні в тому, що заходи всієї соціально-економічної політики не використовуються як інструменти позитивного впливу на кризову демореальність. Науковці-демографи і зародкова демографічна громадськість також певною мірою винні в тому, що не виконують функцію порушників сну практичного демографічного розуму.

12. Методологічні аспекти оцінки життєвого потенціалу населення на регіональному рівні

Починаючи з 1993 р. [1, 2], Україна живе в умовах депопуляції, тобто постійного скорочення чисельності населення. За минулі 20 років країна втратила 6,8 млн. осіб, або 13 відсотків свого населення. Це сталося в мирний час, при відсутності голоду, масових епідемій, природних катастроф. Такий демографічної катастрофи в ХХ сторіччі не пережила жодна країна в світі. Втрати України у другій світовій війні за різними оцінками склали від 6 до 8 млн. осіб [3]. Така ситуація потребує визначити причини, що зумовили депопуляцію, а також ті негативні наслідки, які можуть бути результатом цього процесу. На графіку (рис.1) видно з якою інтенсивністю відбувалося скорочення населення в останньому десятилітті минулого століття. За 13 років було втрачено стільки населення, скільки було «придбано» за попередні 23 роки. При цьому міграційні втрати склали всього 587 осіб. Тобто втрати населення відбувалися виключно за рахунок скорочення народжуваності і підвищення смертності в країні. Якщо в європейських країнах, що вступили на

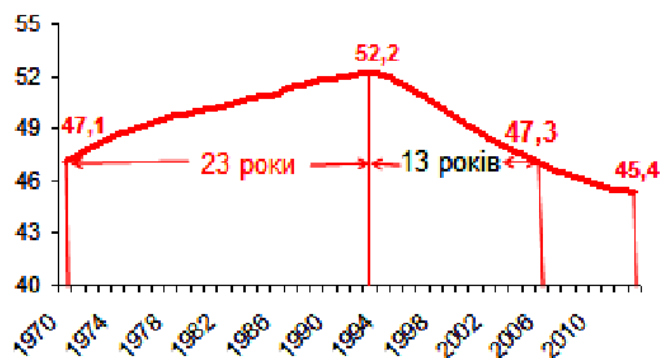

Рис. 1. Динаміка чисельності населення України за 1970-2012 рр.

шлях депопуляції (Італія, Німеччина, Угорщина, Швеція та ін), причиною депопуляції є зниження народжуваності, то в Україні – це спільна дія двох різнонаправлених факторів: падіння народжуваності і підвищення смертності. Це зумовило особливо високу інтенсивність цього процесу. Негативні тенденції відтворення населення в Україні почалися задовго до 90-х років [1-9] (рис. 2).

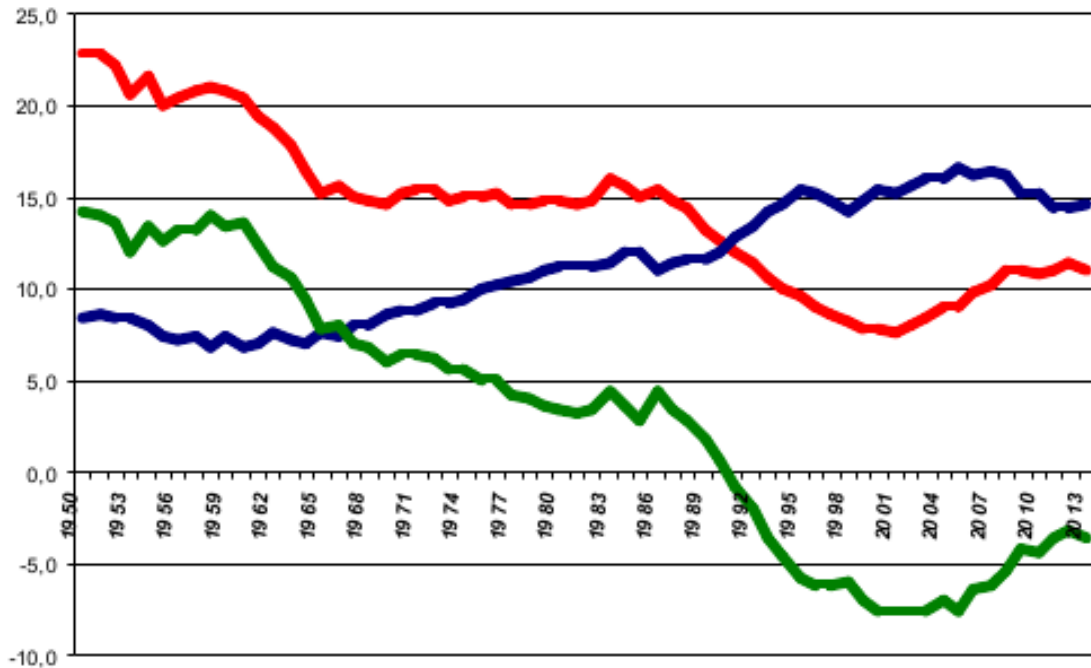

Рис. 2. Динаміка коефіцієнтів природного руху населення України за 1950-2012 рр.

Так, смертність почала неухильно зростати ще з середини 60-х років, весь час підвищуючи темпи зростання, поки не досягла свого максимуму 16,6 % в 2005 році. За цей період смертність зросла майже в 2,5 рази. Що стосується народжуваності, то її зниження в 50-60-ті роки зумовило скорочення чисельності жінок репродуктивного віку на початку 90-х років. Тому різке падіння народжуваності в 90-і роки стало результатом не стільки соціально-економічної кризи в країні (яка, безумовно, посилила цей процес), скільки падінням народжуваності в середині минулого сторіччя. Підтвердженням цієї тези є зниження значення нетто-коефіцієнта відтворення населення до рівня нижче 1 ще на початку 70-х років. Вже тоді були закладені передумови звуженого відтворення населення в Україні.

Динаміка цих показників сформувала сучасну демографічну ситуацію в Україні, яка характеризується наступним:

- 1) надзвичайно високою смертністю;
- 2) статевої диспропорцією (на 1000 чоловіків припадає 1164 жінки);
- 3) високим рівнем старіння населення (частка осіб старше 60 років становить 21,4 %);

4) стійким природним скороченням чисельності населення.

Порівняння пірамід статево-вікової структури населення України 1989 і 2012 рр. (рис. 3) свідчить про перехід населення країни від стаціонарного типу до регресивного з усіма негативними наслідками: подальше старіння населення, підвищення рівня смертності, зниження народжуваності.

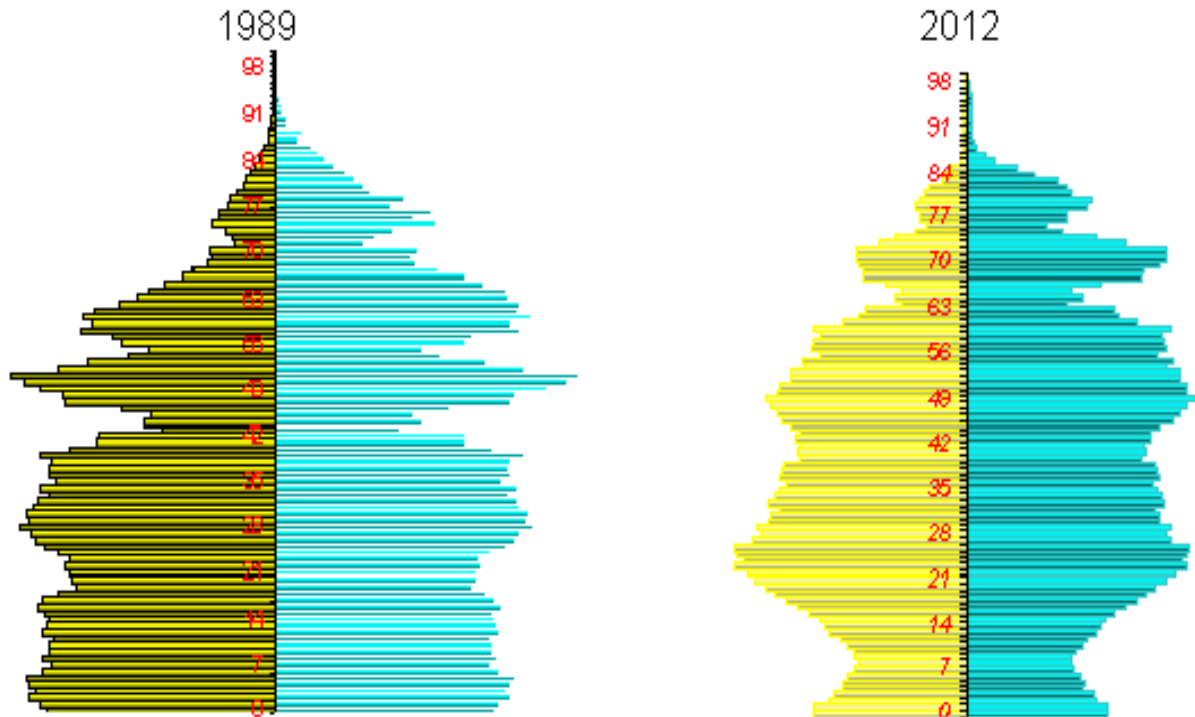

Рис. 3. Піраміди статево-вікового складу населення України у 1989 і 2012 рр.

Основною компонентою відтворення населення в Україні зараз є смертність. Рівень смертності населення в Україні вище, ніж у будь-якій європейській країні, а серед країн інших континентів тільки 12 мають більш високу смертність. Однією з особливостей смертності в Україні є надсмертність чоловіків, особливо в найбільш продуктивних вікових групах, від 25 до 60 років, де смертність чоловіків перевищує смертність жінок в 3 і більше рази. В Україні спостерігається надзвичайно висока смертність від хвороб, причини яких прямо пов'язані з соціально-економічною ситуацією в країні, хворобі органів дихання і травлення, а також зовнішніх причин. Досвід інших країн свідчить, що боротьба зі смертністю від зазначених причин є дуже результативною. Саме тому зниження смертності в Україні при цілеспрямованій політиці держави видається більш можливим, ніж підвищення народжуваності.

Народжуваність після істотного підвищення в 2001-2008 рр. з 7,8 до 11 % стабілізувалася і протягом останніх 5 років незначно відхиляється від цього рівня. За нашими прогнозами коефіцієнт народжуваності втримається на цьому рівні з незначними коливаннями ще 3-4 роки, після чого поч-

неться його скорочення. Зараз сумарний коефіцієнт народжуваності дорівнює 1,5, а гіпотетичний мінімум природної народжуваності, тобто такий, що забезпечить просте відтворення населення з урахуванням смертності, шлюбності, безпліддя жінок та інших факторів, повинен бути не нижче 2,6 (з 30 жінок 20 мають народити 3-х дітей і 10 – 2-х дітей). Зараз відтворення в країні забезпечено всього на 60%. Параметри відтворення населення України, його статеві-вікова структура, зменшення потреби в дітях, підвищити яку не може ніяке покращення життя, роблять процес депопуляції в країні незворотнім. Сучасна статеві-вікова структура населення України (рис.3) дозволяє прогнозувати, що в найближчі роки в репродуктивний вік входить малочисельні контингенти жінок, які народилися в 1991-2000 рр., а виходитимуть з репродуктивного віку – більш численні групи. Одночасно в результаті подальшого старіння населення відбудеться подальше зростання смертності. Найоптимістичніші прогнози дають гнітючу картину майбутнього населення України.

Так, демографи ООН оцінюють чисельність населення України в 2025 р. – 42,4, а в 2050 р. – 36,6 млн. чоловік, фахівці Інституту демографічних та соціальних досліджень НАН України вважають, що до 2050 р. населення країни скоротиться за різними варіантами прогнозу до 36-26 млн. чоловік. Що означає для населення України депопуляція і які її можливі наслідки?

У демографічному плані депопуляція означає самогубство населення, зникнення нації та її культури. Економічні наслідки депопуляції пов'язані, насамперед, з абсолютним скороченням трудового потенціалу, подальшим постарінням населення, збільшенням навантаження на економічно активне населення. Це надасть прямий негативний вплив на економічний розвиток країни.

Соціальні наслідки депопуляції вельми різноманітні. Частина їх також пов'язана зі старінням населення. Це проблеми соціального забезпечення, медичного обслуговування літніх і старих людей. Навіть у Японії, де рівень і тривалість життя не можна порівнювати з нашими, наднизька народжуваність змусила уряд піти на збільшення пенсійного віку до 70 років.

Посилюється проблема самотності людей похилого віку, зростає їх відчуженість від молодих поколінь. У країнах, що стали на шлях депопуляції, відбувається інфантилізація підростаючого покоління, розмивання міжпоколінних зв'язків, створення молодіжної субкультури, часто ворожою і безжальною по відношенню до старшого покоління. Україні, з її геополітичним простором, скорочення населення може загрожувати міграційний тиск і спроби територіальної експансії з боку сусідніх держав [10].

Як слідує з вище викладеного, процес ринкової трансформації України значно ускладнюється гострою кризовою демографічною ситуацією, яка виступає гальмуючим чинником на шляху досягнення стабільності українського суспільства. На фоні різкого погіршення умов життя населення спостерігаються глибокі, деструктивні зрушення у його відтворенні, що зумовлює необхідність дослідження механізму формування демографічної кризи. У зв'язку з тим, що загальна картина демографічних процесів формується за рахунок їх неоднорідної територіальної динаміки, важливо-

го значення набуває регіональний аспект дослідження, так як в кожному регіоні структура загальної сукупності причин демографічної кризи специфічна.

Окрім загальних для країни, в окремих районах на демографічні процеси впливають конкретні фактори, обумовлені природою регіонального об'єкту. На практиці регіональний підхід дає можливість:

- визначити ті фактори, що найсуттєвіше впливають на формування демографічних тенденцій, властивих даній території;

- простежити регіональні особливості зародження і поширення кризових демографічних явищ, і, т.ч., отримати повніше і достовірніше уявлення про демографічну кризу, оскільки узагальнені, середні показники по країні нівелюють справжні розміри їх варіації та згладжують гостроту демографічної ситуації в цілому;

- розробити науково обґрунтовані рекомендації по проведенню регіональної демографічної політики з належним врахуванням як загальних, так і специфічних особливостей регіону.

13. Особливості демографічних процесів на регіональному рівні – на прикладі Одеської області

Аналіз досліджень і публікацій останніх років свідчить, що проблемі трансформації сучасних демографічних процесів, виявленню їх причин та наслідків приділено увагу багатьох українських науковців, зокрема В. Стешенко, Е. Лібанової, С. Пирожкова, З. Пальян, Н. Левчук, С. Стеценко та ін. Водночас аналіз складних проблем пов'язаних з відтворенням населення здебільшого проводиться територіально не диференційовано. А зараз найбільша потреба відчувається саме в територіальній оцінці цих проблем, в дослідженні закономірності співвідношення загальнодержавних і регіональних причин їх погіршення. Так як нехтування особливостями демографічної ситуації на рівні окремих регіонів може значною мірою знизити ефективність будь-яких засобів демографічної політики.

Подальшою метою є на тлі загальнодержавних тенденцій демографічного розвитку виявити особливості демографічних процесів на регіональному рівні – на прикладі Одеської області.

Одеська область відноситься до Південного демографічного району України і за чисельністю населення посідає сьоме місце серед усіх областей. Характерною рисою сучасної демографічної ситуації в Одеській області, як і в цілому в країні є подальше поглиблення процесу депопуляції, «яка поряд з погіршенням якісних характеристик населення є складовою демографічної кризи» [11]. І, якщо в 1991 році кількість померлих перевищила кількість народжених на 3,2 тис. осіб, то в 2005 році – на 16,2 тис. осіб, тобто більше ніж в п'ять разів. За 15 років внаслідок депопуляції населення області скоротилося на 207,9 тис. осіб, а України – на 4291,4 тис. осіб, тобто на частку області припадає 4,8% загального скорочення насе-

лення. Наочно динаміка показників природного руху населення Одеської області представлена на рис. 4.

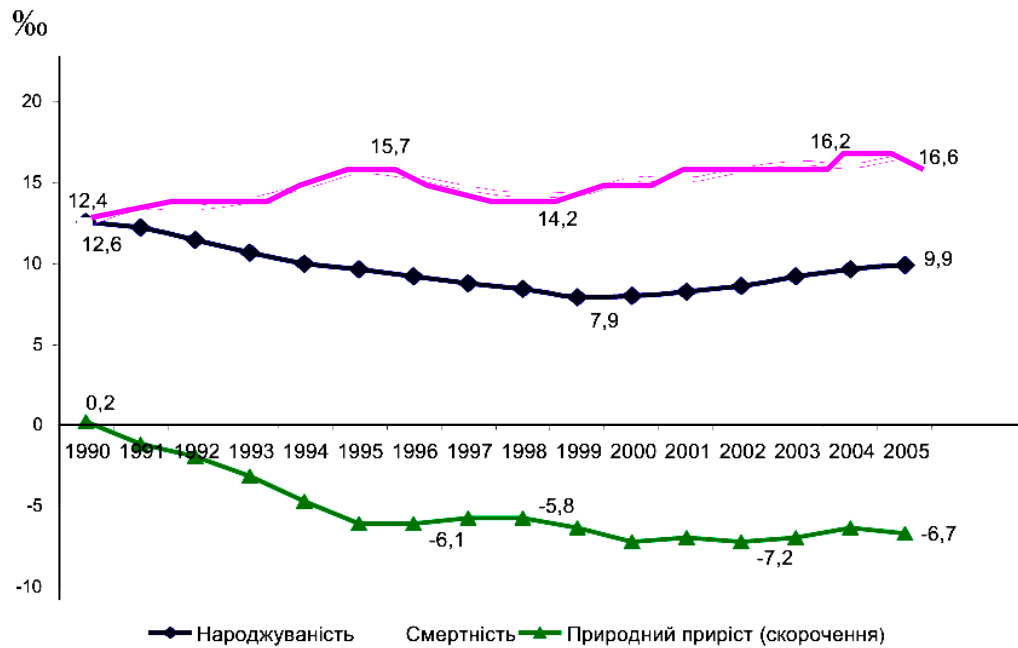

Рис. 4. Динаміка показників природного руху населення Одеської області за 1990-2005 рр.

Однією з базових компонент процесу відтворення населення є народжуваність, і тільки її підвищення здатне призупинити подальше погіршення демографічної ситуації, так як зниження смертності може лише дещо послабити вплив падіння народжуваності на динаміку природного приросту, але докорінно змінити ситуацію не в змозі.

Тенденцію показників народжуваності в області можна розділити на два основні етапи. Перший тривав з 1990 по 1999 рік, коли спостерігалось систематичне падіння як абсолютних, так і відносних показників народжуваності. За цей період число народжених в області зменшилося на 39,8%, а по країні в середньому – на 40,8%, коефіцієнт народжуваності знизився на 37,3% і 38,6% відповідно. Другий період, починаючи з 2000 року, коли в області намітилася позитивна тенденція збільшення народжуваності. За період 2001-2005 року кількість народжених збільшилася на 3,9 тис. осіб або на 19,3% і склала в 2005 році – 23,9 тис. осіб. При цьому рівень народжуваності у розрахунку на 1000 населення зріс на 23,8% і склав 9,9%.

Однак, необхідно відмітити, що в цілому в країні падіння як абсолютних, так і відносних показників народжуваності тривало до 2001 року, і лише починаючи з 2002 року їх рівень почав підвищуватися.

Наочно порівняти динаміку народжуваності в Україні і Одеській області можна на рис. 5.

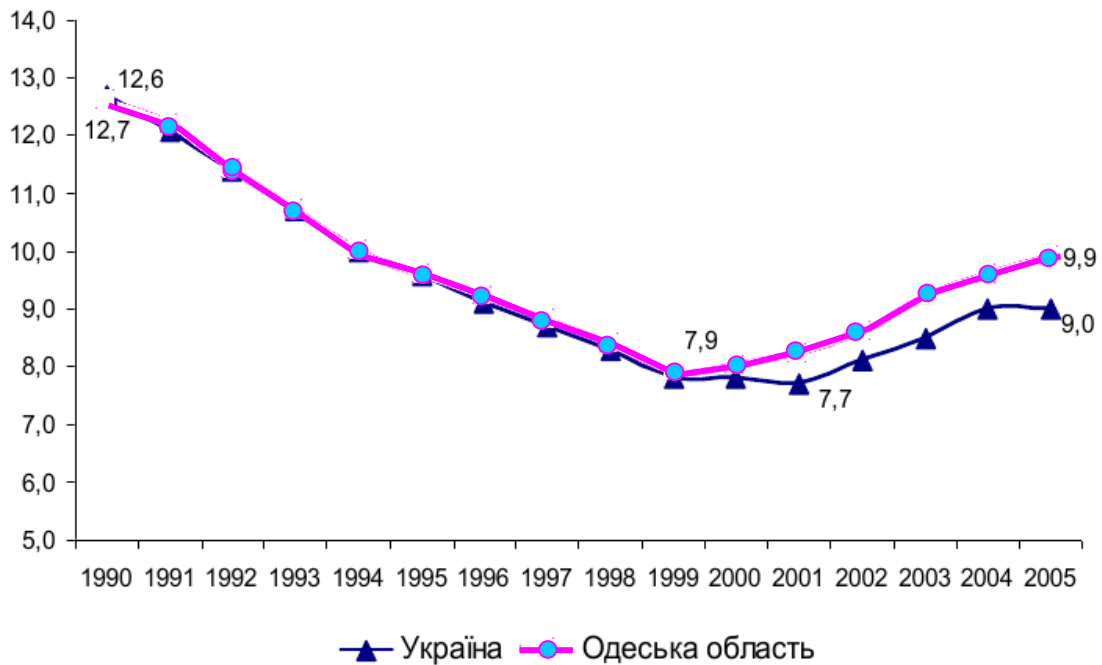

Рис. 5. Динаміка народжуваності в Україні та Одеській області за 1990-2005 рр. %

Дійсно, з 1990 до 2000 року народжуваність і в Україні в цілому, і в Одеській області зокрема, стрімко знижувалась, демонструючи повну схожість основних закономірностей. Але починаючи з 2000 року картина дещо змінюється.

Як видно, в Одеській області позитивні зміни, крім того, що почалися раніше, але і відбувалися більш швидкими темпами. Так, якщо в країні загальний коефіцієнт народжуваності вже на протязі двох років тримається на рівні 9,0%, то в регіоні він продовжує зростати і зараз складає 9,9%, тобто на 10% вищий за середньо державне значення. Т.ч., ми вважаємо за потрібне з'ясувати, що виявилось основною причиною більш позитивних змін народжуваності в Одеському регіоні.

Що стосується причин покращення показників народжуваності в цілому в Україні, то серед вчених існує декілька точок зору. Одні вважають, що збільшення народжуваності – це, головним чином, «компенсація» відкладених народжень за часів найбільшого загострення загальної кризи в країні [12]. Інші, навпаки, пояснюють це дією структурного чинника, тобто тимчасовим поповненням дітородного контингенту за рахунок входження у репродуктивний вік найчисельнішої когорти народжених у 80-і роки минулого сторіччя [13].

Втім, доказовість будь-яких припущень стає ґрунтовнішою, якщо спирається на статистичні розрахунки. Відомо, що як падіння, так і зростання числа народжень визначається двома головними факторами: числом потенційних матерів різних вікових груп та інтенсивністю народжуваності в кожному віці. Отже, для того, щоб з'ясувати безпосередні причини збільшення народжуваності, необхідно встановити, за рахунок якого з факторів,

і в якій мірі відбулася зміна народжуваності.

Нами були зроблені розрахунки, які дозволяють, оцінити «внесок» окремих факторів в динаміку кількості народжених в Одеській області за період 1991 – 2005 року, результати яких надані в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка кількості народжених в Одеській області за 1990-2005 рр. з урахуванням окремих факторів

Рік	Чисельність народжених	Щорічна абсолютна зміна		
		у цілому	за рахунок зміни плідності жінок дітородного віку	за рахунок зміни чисельності дітородного контингенту
1990	33166	-	-	-
1991	32119	-1047	-877	-170
1992	30155	-1964	-1864	-100
1993	28185	-1970	-1849	-121
1994	26197	-1988	-1807	-181
1995	24993	-1204	-1280	76
1996	23666	-1327	-1332	5
1997	22491	-1175	-1083	-92
1998	21273	-1218	-1148	-70
1999	19969	-1304	-1242	-62
2000	20042	73	34	39
2001	20423	381	401	-20
2002	21227	804	1079	-275
2003	22326	1099	1164	-65
2004	23343	1017	1063	-46
2005	23915	572	694	-122
У цілому	х	-9251	-8047	-1204

Дані таблиці показують, що за аналізований період чисельність народжених в регіоні скоротилася майже на 9,3 тис. осіб або на 27,9%. Причому дестимулюючим фактором було падіння дітородної активності, внаслідок чого чисельність народжених скоротилася на 24,3%, тобто більше 8 тисяч осіб потенційного населення недоотримала Одеська область внаслідок переходу на звужений режим плідності.

Слід зазначити, що в 2000 році, вперше за останні десять років за рахунок збільшення інтенсивності народжуваності кількість народжених збільшилася на 34 особи, а в 2005 році – на 694 особи. Найбільше зростання спостерігалось в 2002-2004 рр., коли щорічне збільшення числа народжених за рахунок даного фактору складало в середньому – 1102 особи.

Екстенсивний фактор, а саме, зміна контингенту потенційних матерів, практично впродовж всього аналізованого періоду, хоча і не дуже істотно,

але все ж таки негативно впливав на динаміку чисельності народжених, внаслідок чого вона скоротилася на 1204 особи або на 4,8%.

Порівняємо одержані нами результати розрахунків з аналогічними по Україні, виконаними З. О. Пальян [12].

Ми не вважаємо за необхідне детально розглядати динаміку кількості народжених на Україні, а зупинимося лише на окремих моментах, що відрізняють Одеський регіон від країни в цілому. Спочатку наочно розглянемо відмінності динаміки зміни кількості народжених в Україні і Одеській області за рахунок зміни плідності жінок дітородного віку та чисельності дітородного контингенту.

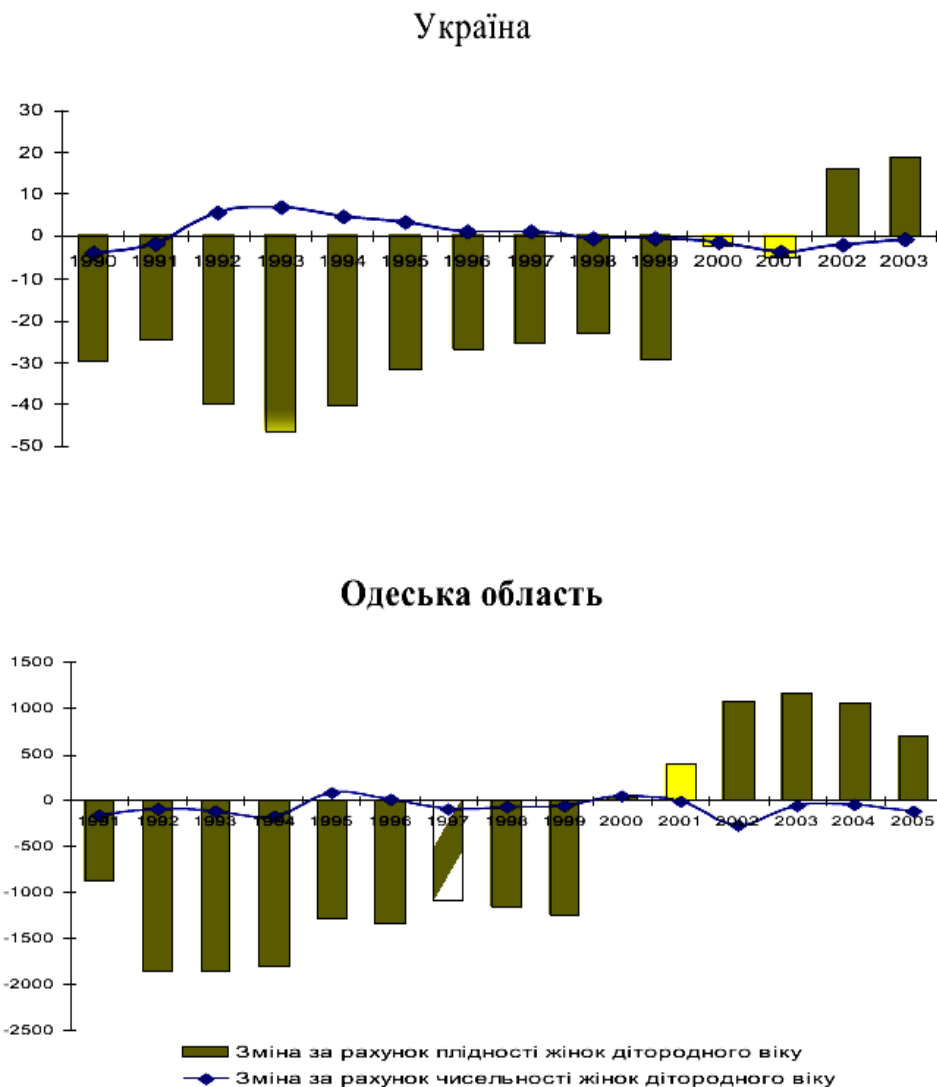

Рис. 6. Абсолютна зміна чисельності народжених в Україні та Одеській області за рахунок чинників

Якщо в Україні в цілому інтенсивний фактор негативно впливав на динаміку народжених до 2002 р., то в Одеському регіоні позитивні зміни почалися з 2000 р. Кількість народжених за рахунок екстенсивного фактору в цілому збільшилося, а в Одеській області екстенсивний фактор, на-

впаки, ще більше погіршував ситуацію.

Таким чином, слід констатувати, що вікова структура жіночого репродуктивного контингенту в області виявилася гіршою ніж у цілому в країні, а показники народжуваності кращими.

Отже, можна з повною впевненістю стверджувати, що головним чинником поліпшення показників народжуваності в Одеській області є збільшення інтенсивності плідності у жінок окремих вікових груп. А як відомо, цей фактор дуже чутливий до поточної обстановки і змінюється здебільшого під впливом соціально-економічних факторів. Отже, більш високий рівень і темпи соціально-економічного розвитку регіону сприяли формуванню більш високого рівня народжуваності.

Динаміка вікових коефіцієнтів плідності жінок в Одеському регіоні наведена в табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка вікових коефіцієнтів плідності жінок
в Одеській області за 2000-2005 рр.

Вікова група, років	2000	2001	2002	2003	2004	2005	Темпи зміни у 2005 р. в % до 2000 р.
15-19	34,2	32,6	31,0	31,9	32,4	31,3	91,5
20-24	86,1	87,4	90,1	90,7	92,0	91,8	106,6
25-29	59,2	60,5	66,5	70,7	75,8	78,0	131,8
30-34	28,7	31,8	34,1	37,9	40,8	44,8	156,1
35-39	10,1	10,2	11,8	13,8	14,7	16,4	162,4
40-44	2,3	2,1	2,2	2,5	2,7	2,9	126,1
45-49	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	100,0

Як свідчать дані табл. 2, в Одеській області найінтенсивніше зростала плідність жінок старших вікових груп. Особливо значним було збільшення народжуваності у віковій групі 35-39 років, вік у якому здебільшого народжуються діти другої і третьої черговості. Але оскільки, питома вага цих черговостей практично не змінилася, то можна зробити висновок, що підвищення народжуваності в регіоні є результатом «компенсації» народжень відкладених в період економічної кризи. І той факт, що це відбулося в області раніше ніж у країні, також свідчить на користь позитивної дії регіонального фактора.

До особливостей повікової народжуваності в Одеському регіоні слід віднести те, що зростання показників народжуваності у вікових групах 25-39 років відбувалося більш швидкими темпами, та їх рівень був і залишається набагато вищим ніж середній по країні, що наочно представлено на рис. 7.

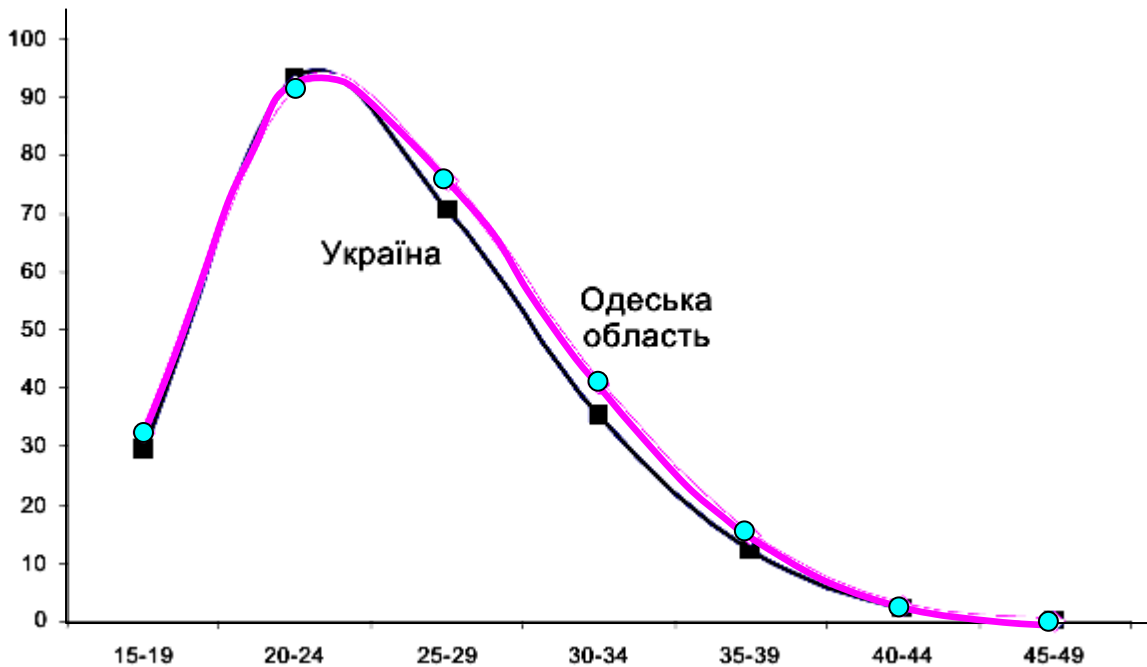

Рис. 7. Повікові коефіцієнти народжуваності жінок в Україні та Одеській області у 2004 році.

ВИСНОВОК

Процес депопуляції в Україні, незважаючи на його незворотність, потребує від держави негайної активної демографічної політики, спрямованою, перш за все, на покращення здоров'я нації, скорочення смертності, підвищення життєвого рівня населення. Відсутність такої політики веде до поглиблення демографічної кризи, яка погрузає демографічною катастрофою, що приведе до загибелі української нації.

Проведене дослідження регіональних особливостей демографічного розвитку дозволяє зробити наступні висновки:

- поліпшення демографічної ситуації в Одеській області почалося раніше, ніж в Україні в цілому;
- показники народжуваності в регіоні значно вищі, ніж в середньому по країні;
- основним чинником підвищення народжуваності є «компенсація» народжень відкладених у період економічної кризи.

Т.ч., в Одеській області спостерігається більш сприятлива демографічна ситуація, ніж в цілому по Україні, що обумовлено, на наш погляд, особливостями регіонального розвитку. На основі виявлених особливостей демографічної ситуації визначити соціально-економічні фактори регіонального характеру, які найсуттєвіше впливають на формування демографічних тенденцій та розробити науково – обґрунтовані рекомендації по проведенню демографічної політики як складової соціально-економічної політики регіону.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Медков, В. М. Демографія : учебник [Текст]. – М. : ИНФРА-М, 2004. – 576 с.
2. Населення України за 2012 рік : демографічний щорічник [Текст]. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 448 с.
3. Підгорний, А. З. Курс демографічної статистики : навчальний посібник [Текст]. – О. : ОДЕУ, 2008. – 133 с.
4. Підгорний, А. З. Статистичне оцінювання впливу факторів на рівень смертності [Текст] / А. З. Підгорний, К. В. Вітківська // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2009. – № 37. – С. 50-56.
5. Підгорний, А. З. Деякі методологічні аспекти оцінки життєвого потенціалу населення на регіональному рівні [Текст] / А. З. Підгорний, К. В. Вітківська // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2008. – № 37. – С. 35-44.
6. Підгорний, А. З. Деякі методичні питання фінансування вищої освіти в Україні [Текст] / А. З. Підгорний, Т. С. Корольова // Вища освіта України. – 2002. – № 2. – С. 54-57.
7. Подгорный, А. З. Научные кадры как составляющая инновационного развития экономики [Текст] / А. З. Подгорный, Т. С. Королева // Подготовка научных кадров высшей квалификации в условиях инновационного развития экономики. Региональные, межрегиональные и международные аспекты : междунар. науч.-практ. конф., 30 мая – 1 июня 2007 г. : матер. конф. – Минск, ГУ «БелИСА». – С. 61-64.
8. Підгорний, А. З. Проблеми формування контингенту абітурієнтів ВНЗ в умовах соціально-демографічної кризи [Текст] / А. З. Підгорний, Т. С. Корольова // Управління підприємством: проблеми та шляхи їх вирішення : IV міжнар. наук.-практ. конф., 1-3 жовтня 2009 р. : матер. конф. – Севастополь-Донецьк, ДонНУЕТ. – С. 153-156.
9. Підгорний, А. З. Демографічна складова сучасного соціально-економічного розвитку України. Статистичні методи оцінки соціально-економічного розвитку країни і регіонів [Текст] / А. З. Підгорний // Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікрорівнях : міжнар. наук.-практ. конф., 24-25 квітня 2014 р. : матер. конф., Одеса, ОДЕУ. – С. 4-7.
10. Вітківська, К. В. Регіональні проблеми демографічної ситуації / К. В. Вітківська, А. З. Підгорний // Система державної статистики в Україні: сучасний стан, проблеми, перспективи : наук.-практ. конф. з нагоди дня працівників статистики, 2006 р. : матер. конф. – К., ІВЦ Держкомстату України. – С. 128-135.
11. Стешенко, В. Демографічна криза в Україні: Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії : монографія [Текст]. – К., 2001. – 560 с.

12. Стешенко, В. С. Народжуваність [Текст] / Населення України – 2002. Щорічна аналітична доповідь. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2003. – С. 50-51.
13. Пальян, З. О. Моделювання складових відтворення населення України [Текст] / З. О. Пальян // Проблеми статистики. – 2001. – №3. – С. 125.
14. Демографическое и экономическое развитие в регионе : монография [Текст] / Под ред. Г. М. Романенковой, В. В. Бойко. – М. : Финансы и статистика, 1983. – 255 с.
15. Соболева, С. В. Демографические процессы в региональном социально-экономическом развитии : монография [Текст] / С. В. Соболева. – Н. : Наука, 1988. – 208 с.
16. Подгорный, А. З. Демографический аспект социальных отношений в обществе [Текст] / А. З. Подгорный, Т. С. Корольова // Доклад на семинаре профсоюзного актива работников высшей школы (Одесса 29 мая 2014). – Одесса, 2014. – 11 с.
17. Вітковська, К. В. Деякі методологічні аспекти оцінки життєвого потенціалу населення на регіональному рівні [Текст] / К. В. Вітковська, А. З. Підгорний // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2008. – Одеса. – № 30. – С. 308-314.
18. Vitkovs'ka, K. Methodological aspects of the constructions of regional mortality tables differentiated by cause of death [Текст] / K. Vitkovs'ka, A. Podhornyy // Contemporary Problems of Transformation Process in the Central and east European Countries : Proceedings of 17th Ukrainian-Polish-Slovak Scientific Seminar (Lviv, September 22-24, 2010) – Lviv, Academy of Commerce, 2011. – P. 189-196.
19. Podgornyy, A. Demographic assumptions and Implications of pension reform in Ukraine [Текст] / A. Podgornyy // Quantitative Methods for the Analisis of the Economic and Sosial Consequences of Transition Processes in Central-East European Countries. – 2013. – P. 223-231.
20. Вітковська, К. В. Статистичне оцінювання впливу факторів на рівень смертності [Текст] / К. В. Вітковська, А. З. Підгорний // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2009. – Одеса. – № 37. – С. 129-133.